

УДК 159.922.73–053.4

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ В СТАРШОМУ ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ (РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Усик Д.Б., к. психол. н.,
доцент кафедри практичної психології
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

У статті розглядаються результати дослідження саморегуляції поведінки в старших дошкільників. Виокремлено показники саморегуляції поведінки. Визначено структуру методичного комплексу дослідження саморегуляції поведінки в старших дошкільників: поведінковий, когнітивний, темпоральний, емоційний і рефлексивний компоненти. Підібрано діагностичний інструментарій для дослідження таких компонентів саморегуляції, як довільність поведінки, типи суб'єктної регуляції поведінки, рівень самооцінки, довільність запам'ятовування, здатність до орієнтації в часі й тривожність. Проаналізовано результати дослідження саморегуляції поведінки. Проведено кореляційний аналіз. Подано виявлені відмінності в показниках саморегуляції старших дошкільників різних статей.

Ключові слова: саморегуляція поведінки, тривожність, самооцінка, кореляційний зв'язок, довільність поведінки, автономність суб'єктної регуляції.

В статье рассматриваются результаты исследования саморегуляции поведения у старших дошкольников. Выделены показатели саморегуляции поведения. Определена структура методического комплекса исследования саморегуляции поведения у старших дошкольников: поведенческий, когнитивный, темпоральный, эмоциональный и рефлексивный компоненты. Подобран диагностический инструментарий для исследования таких компонентов саморегуляции, как произвольность поведения, типы субъектной регуляции поведения, уровень самооценки, произвольность запоминания, способность к ориентации во времени и тревожность. Проанализированы результаты исследования саморегуляции поведения. Проведен корреляционный анализ. Представлены выявленные различия в показателях саморегуляции старших дошкольников разных полов.

Ключевые слова: саморегуляция поведения, тревожность, самооценка, корреляционная связь, произвольность поведения, автономность субъектной регуляции.

Usyk D.B. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SELF-DIRECTION AT THE SENIOR PRESCHOOL AGE (EXPERIMENTAL RESULTS)

In the article were shown results of self regulation behavior in elder preschoolers. Determinates indicators of self-determined behavior. Was determined structure of a research, methodical complex of self-direction is defined in the following units: behavioral, cognitive, temporal, emotional and reflexive. Are selected the diagnostic appliances for the study of these indicators as a voluntary behavior, types of self-regulation of behavior, level of self-esteem, voluntary memory, ability to orient in time and anxiety. Was analyzed results of self-regulation of behavior. The correlation analysis was carried. The differences are revealed in the self-regulation indexes of senior preschool children of different sexes.

Key words: self-regulation of behavior, anxiety, self-esteem, correlation link, arbitrariness of behavior, autonomy of subjective regulation.

Постановка проблеми. Проблема саморегуляції, керування людиною власною поведінкою в психології є однією з найважливіших як у плані теоретичного огляду, так і в плані експериментальних досліджень. Дослідження саморегуляції поведінки в дошкільному віці є одним із актуальних наукових питань сучасної психологічної науки. Відомо, що розвиток довільності поведінки є однією із центральних ліній розвитку особистості, адже саме вона формує з дитини суб'єкт життєдіяльності. Тому дослідження умов розвитку довільності поведінки та саморегуляції є актуальним для сучасної психологічної науки.

Ступінь розробленості проблеми. У віковій психології існує два відносно не-

залежних напрями дослідження проблеми довільності поведінки та саморегуляції. Так, перший напрям продовжує надбання Л.С. Виготського. Представники цього напрямку вивчають передусім оволодіння засобами організації власної поведінки, тобто розвиток довільної поведінки. О.Р. Лурія й О.В. Запорожець досліджували процес становлення регулівної ролі мови, Д.Б. Ельконін – становлення дій, що опосередковані правилом чи зразком поведінки. Серед указаних досліджень окремо виділяються праці Д.Б. Ельконіна, З.М. Істоміної, З.В. Мануйленко, Л.С. Славної та інших, які вивчали рольову гру як «школу довільної поведінки», де дії дитини опосередковуються ігровою роллю.

Представники другого напрямку досліджень розглядали питання про мотиваційну зумовленість поведінки дитини на різних етапах онтогенезу. Цей напрям опирається на концепцію діяльності О.М. Леонтьєва, згідно з якою вольова та довільна дії характеризується тим, що зміст мотиву й цілі в ній не збігаються, а тому виконання такої дії можливе лише за наявності відношення мотиву до мети, що і є ознакою довільної поведінки. К.М. Гуревич, В.К. Котирло, С.Е. Кулачківська, Н.І. Непомняца, Я.З. Неверович та ін. досліджували зміст мотивів дитини, їх стійкість, формування ієрархії та супорядності мотивів.

Мета статті – установити показники саморегуляції поведінки; визначити структуру методичного комплексу дослідження саморегуляції поведінки; проаналізувати результати вивчення компонентів саморегуляції поведінки старших дошкільників.

Виклад основного матеріалу. На основі теоретичного аналізу ми встановили, що показниками саморегуляції поведінки є:

– довільність поведінки, яка виявляється в здатності діяти за правилом і мірі самостійності вчинків;

– особливості самооцінки, міра адекватності й диференційованості, які зумовлюють якість саморегуляції;

– довільність пізнавальних процесів, яка в дошкільному віці виявляється в здатності до реалізації мнемічної мети;

– орієнтація в часі як основа темпорального компонента саморегуляції.

З огляду на мету дослідження ми відібрали методики для проведення констатуючого експерименту. Критеріями відбору діагностичного інструментарію були методична обґрунтованість методик і можливість виявлення взаємозв'язку між результатами, які будуть отримані за допомогою цих методик.

Структура методичного комплексу дослідження:

1. *Поведінковий блок* (проективна методика ТСРД – типологія суб'єктної регуляції дитини С.В. Хусаїнової, Г.С. Пригіна [4]; методика «Так і ні» [1]; методика «Ввічливість» [1]).

2. *Когнітивний блок* (методика дослідження пам'яті дошкільників П.І. Зінченка [5]).

3. *Темпоральний блок* (авторська методика для виявлення вміння дитини орієнтуватися в часі (розроблена на основі завдань Т.Д. Ріхтерман) [4]).

4. *Емоційний блок* (діагностика рівня тривожності Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен) [2].

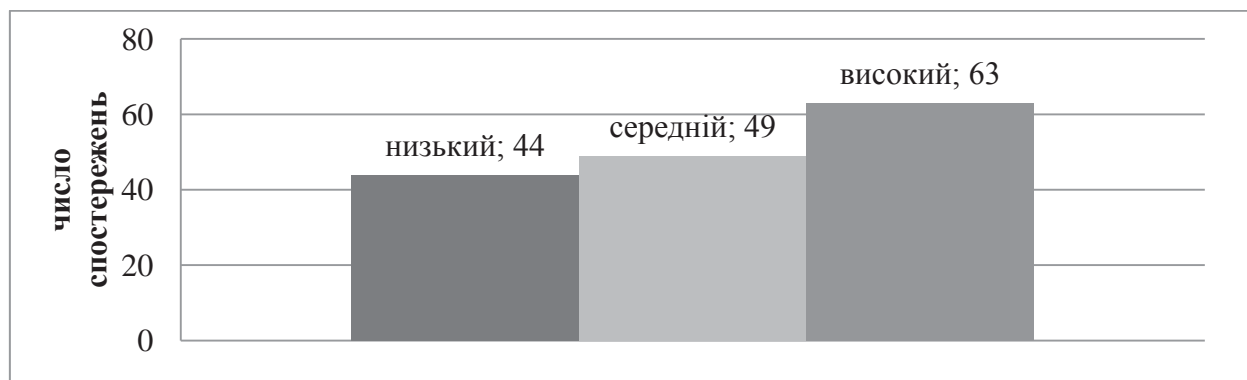

Рис. 1. Розподіл досліджуваних за рівнем тривожності (за результатами методики Р. Теммл, М. Доркі, В. Амен) (n=156)

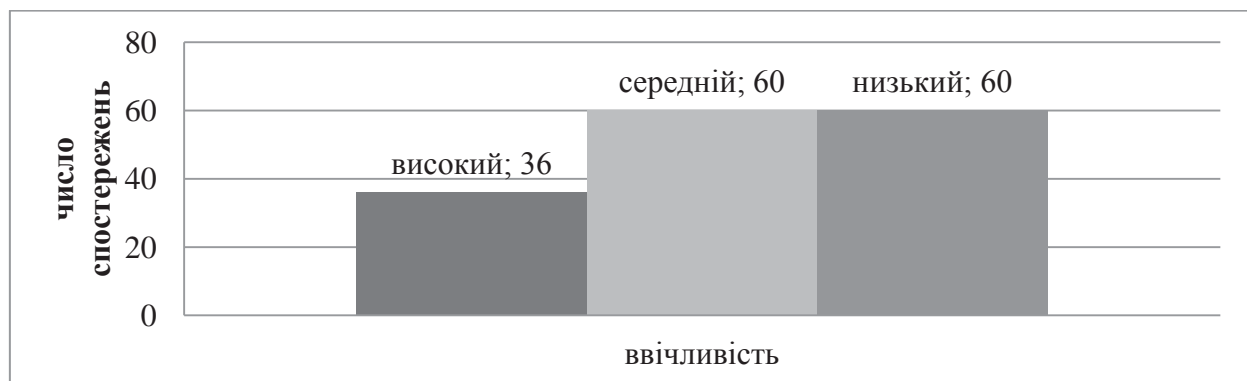

Рис. 2. Розподіл досліджуваних за рівнем довільності поведінки (за результатами методики «Ввічливість») (n=156)

5. *Рефлексивний блок* (методика «Драбинка» В.Г. Щур, С.Г. Якобсон) [2].

Для статистичної обробки результатів ми використовували метод лінійної кореляції (статистичний коефіцієнт r_{xy} – критерій К. Пірсона), кластерний аналіз, показник χ^2 Пірсона і t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок. Усі розрахунки ми виконували на комп'ютері за допомогою пакету статистичних програм Statistica 6.0.

Вибірку становили 156 осіб – вихованці дошкільних навчальних закладів № 28 і № 14 м. Суми, з них – 76 дівчаток і 80 хлопчиків віком 5–6 років.

Оцінка рівня тривожності в дошкільників обчислювалася за допомогою тесту тривожності Р. Теммла, М. Доркі та В. Амена. Коефіцієнт тривожності ми обчислювали за кількістю ситуацій, які були виділені дітьми як напружені й такі, що викликають занепокоєння. На рис. 1 ми продемонстрували співвідношення кількості дітей із різними рівнями тривожності.

Як видно з рис. 1, більшість дітей має високий рівень тривожності – 63 особи (40% вибірки). Такі діти відрізняються підвищеною чутливістю до різноманітних ситуацій власного життя, пов'язаних зі спілкуванням з іншими людьми, виконанням діяльності.

Якщо в таких дітей виявляється висока тривожність, то це призведе до труднощів в адаптації до ситуацій, пов'язаних із «новизною»: нові способи та умови виконання діяльності, спілкування з новими людьми тощо.

У 49 дітей виявлено середній рівень тривожності (31% вибірки), такі діти визначають частину ситуацій як такі, що викликають занепокоєння і тривогу. У 44 дітей (29% вибірки) за результатами методики виявлено низький рівень тривожності, у таких дітей не виражений інтерес до переживань і почуттів інших людей, вони не прагнуть до оптимальної взаємодії з оточуючими. За отриманими показниками ми врахували показник χ^2 Пірсона: $\chi^2_{\text{емп}}=3,731$, $\chi^2_{\text{теор}}=5,991$, $p>0,05$, зважаючи на це, стверджуємо, що різниця між групами незначна на статистичному рівні. Отже, за рівнем вияву тривожності дошкільники розподілені майже рівномірно.

За даними методики «Ввічливість» ми розподілили дошкільників на три групи: з низьким рівнем розвитку довільної сфери, із середнім і високим (рис. 2). Як бачимо з отриманих результатів, у досліджуваній групі дошкільників середні та низькі показники продемонструвала однакова кількість дослі-

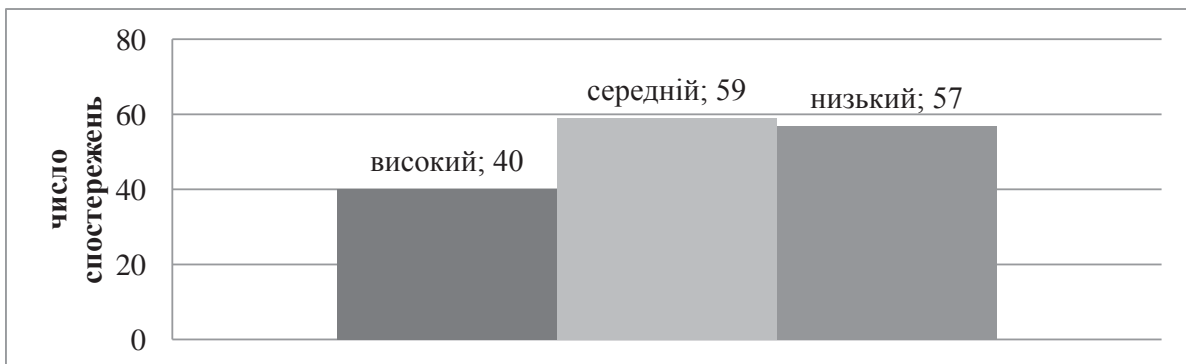

Рис. 3. Розподіл дошкільників за рівнем доволності поведінки (за результатами методики «Так і ні») (n=156)

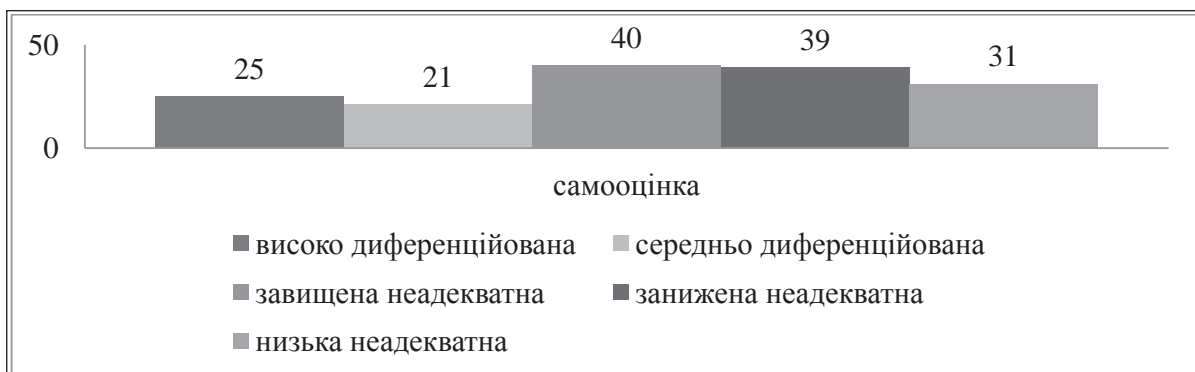

Рис. 4. Розподіл дошкільників за рівнем самооцінки (за значеннями методики «Драбинка») (n=156)

джуваних – 60 осіб (38% вибірки) від загальної кількості досліджуваних. Високі показники розвитку довільної сфери були виявлені в 36 осіб (23% вибірки) дошкільників.

На основі цих показників ми вирахували показник χ^2 Пірсона. Ми отримали такі результати: $\chi^2_{\text{емп}}=7,385$, $\chi^2_{\text{теор}}=5,991$, $p \leq 0,05$, робимо висновок, що розрізнення між групами значні на статистичному рівні. Отже, серед дошкільників переважає середній і низький рівні довільності поведінки. Високі показники за методикою «Ввічливість» отримала менше ніж третина дошкільників, у таких дітей довільна сфера розвинена на досить високому рівні. Діти з розвинутою довільною сферою здатні краще регулювати власну поведінку, вони мають розвинену пам'ять, увагу, легко керуються правилами, що встановлюються дорослими. Наступні показники ми отримали за методикою «Так і ні», яка також спрямована на виявлення рівня розвитку довільної сфери в дошкільників. Отримані показники схожі на показники за методикою «Ввічливість»: 40 осіб (26% вибірки) досліджуваних виявили високий рівень довільності поведінки, дошкільники, які увійшли до цієї групи, мають високий рівень розвитку пам'яті й уваги, вони здат-

ні регулювати власну поведінку на достатньому рівні. Середні показники отримали 59 дошкільників (38% вибірки), а низькі – 57 дошкільників (36% вибірки). Зазначимо, що дітям із недостатньо розвинутою довільністю поведінки важко орієнтуватися в правилах і дотримуватись їх, вони часто відволікаються, бо їхня довільна увага та пам'ять розвинені на недостатньому рівні.

На основі цих результатів дослідження ми вирахували показник χ^2 Пірсона. Ми отримали такі результати: $\chi^2_{\text{емп}}=4,192$, $\chi^2_{\text{теор}}=5,991$, $p > 0,05$, отже, розрізнення між групами не є статистично значущими. Досліджуючи самооцінку дошкільників за тестом «Драбинка», ми отримали такі результати: у 25 досліджуваних (16% вибірки) – високо диференційована самооцінка, у 21 досліджуваного (13% вибірки) – середньо диференційована самооцінка, у 40 досліджуваних (26% вибірки) неадекватно завищена самооцінка, 39 дошкільників (25% вибірки) мають неадекватно занижену самооцінку, 31 дошкільник (20% вибірки) має неадекватно низьку самооцінку.

Отримані результати продемонстровано на рис. 4.

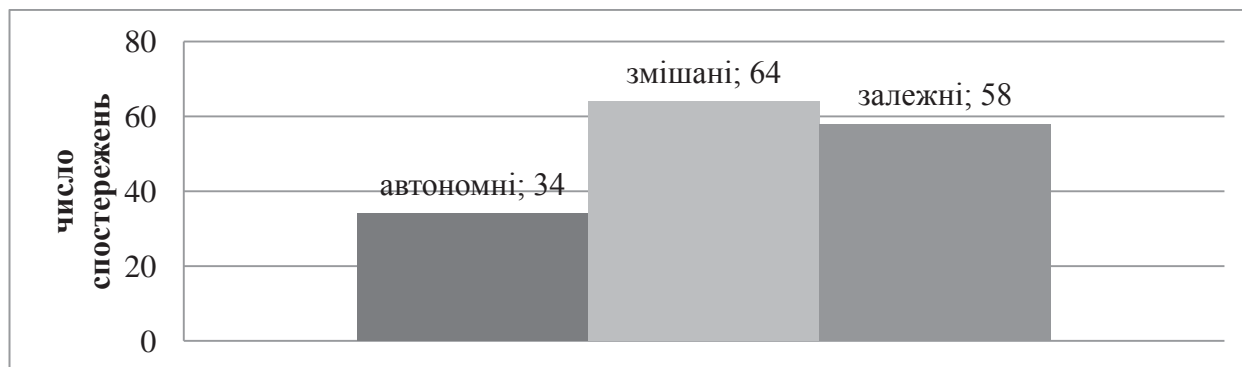

Рис. 5. Розподіл дошкільників за показниками типів суб'єктної регуляції (за результатами методики ТСРД) (n=156)

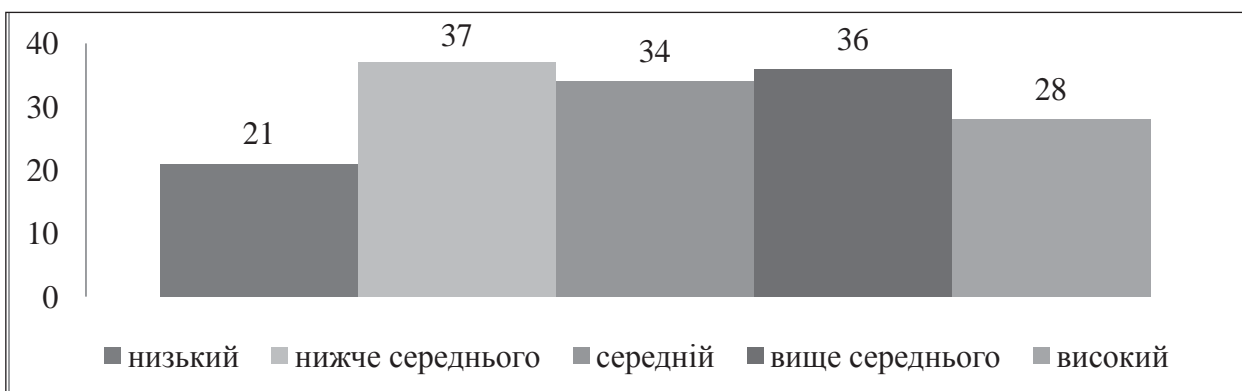

Рис. 6. Розподіл дошкільників за показниками здатності орієнтуватися в часі (за результатами методики на основі вправ Т.Д. Ріхтерман) (n=156)

На основі цих результатів дослідження ми вирахували показник χ^2 Пірсона. Ми отримали такі результати: $\chi^2_{\text{емп}}=9$, $\chi^2_{\text{теор}}=9,488$, $p>0,05$, отже, розрізнення між групами не є статистично значущими. Отже, за рівнем самооцінки розходжень у старших дошкільників не виявлено.

Дослідження типів регуляції поведінки дошкільників за методикою ТСРД дало такі результати: до автономного типу регуляції ввійшло 34 досліджуваних, що становить 22% вибірки; до змішаного типу регуляції – 64 дошкільники, що становить 41% вибірки; до залежного типу – 58 дітей, що становить 37% вибірки. На основі цих результатів дослідження ми вирахували показник χ^2 Пірсона. Ми отримали такі результати: $\chi^2_{\text{емп}}=9,692$, $\chi^2_{\text{теор}}=9,21$, $p\leq 0,01$, отже, розрізнення між групами статистично значущі. Отже, серед дошкільників переважають діти зі змішаним і залежним типом суб'єктивної регуляції поведінки.

Отримані результати продемонстровано на рис. 5.

Досліджуючи вміння дошкільників орієнтуватися в часових проміжках, ми отримали такі результати. Так, 21 дошкільник (13% вибірки) продемонстрував низький рівень уміння орієнтуватися в часі; 37 дошкільників (24% вибірки) мають показники нижчі за середній рівень; 34 дитини (22% вибірки) показали середні показники; 36 дошкільників (23% вибірки) продемонстрували рівень розуміння часових проміжків вищий за середній і 28 дошкільників (18% вибірки) ма-

ють високий рівень уміння орієнтуватися в часі. На основі цих результатів дослідження ми вирахували показник χ^2 Пірсона й отримали такі результати: $\chi^2_{\text{емп}}=5,73$, $\chi^2_{\text{теор}}=9,48$, $p>0,05$, отже, розрізнення між групами не є статистично значущими. Отримані результати продемонстровано на рис. 6.

Досліджуючи розвиток довільності пам'яті в дошкільників, ми отримали такі результати. Так, 37 дошкільників (24% вибірки) продемонстрували низький рівень розвитку довільності запам'ятовування; 68 дошкільників (44% вибірки) – показники середнього рівня; 51 дошкільник (33% вибірки) показали високі показники розвитку довільності запам'ятовування.

На основі цих результатів дослідження ми вирахували показник χ^2 Пірсона. Ми отримали такі результати: $\chi^2_{\text{емп}}=9,269$, $\chi^2_{\text{теор}}=9,21$, $p\leq 0,01$, отже, робимо висновок, що розрізнення між групами є статистично значущими. Отже, для досліджуваної вибірки найбільш характерним є середній рівень розвитку довільності запам'ятовування.

Отримані результати продемонстровано на рис. 7.

Для виявлення статевих відмінностей у показниках саморегуляції ми використали t-критерій Стюдента для незалежних вибірок. Так, ми отримали статистично значущі відмінності між показниками за методикою дослідження тривожності й методикою дослідження автономності поведінки (ТСРД). Отримані результати продемонстровано в таблиці 1.

Таблица 1

Середні показники тривожності й автономності регуляції поведінки в хлопчиків і дівчаток дошкільного віку

Показники	M±σ		t	p
	Хлопчики, n = 80	Дівчатка, n = 76		
Тривожність	2,25 ± 0,80	1,986 ± 0,82	2,02	< 0,05
Автономність суб'єктивної регуляції поведінки	1,675 ± 0,76	2,026 ± 0,71	2,97	< 0,01

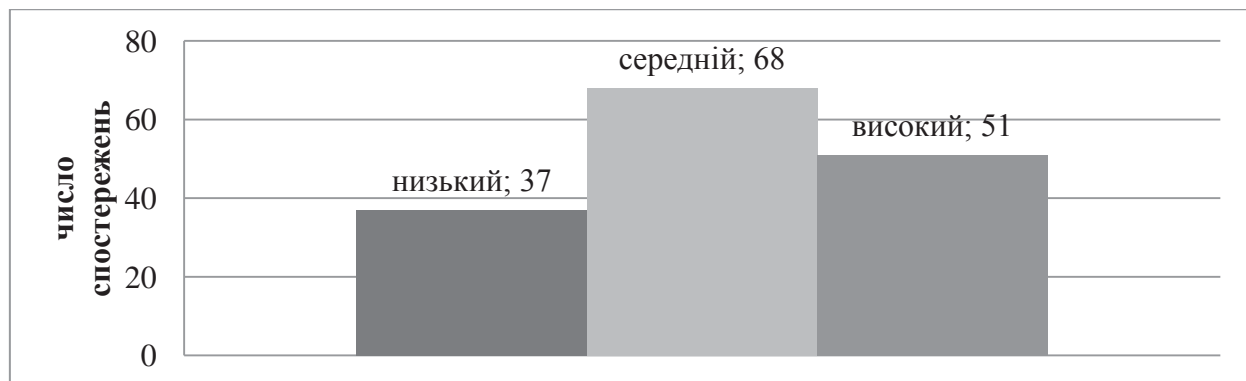

Рис. 7. Розподіл дошкільників за показниками довільності запам'ятовування (за значеннями методики дослідження пам'яті П.І. Зінченко) (n=156)

Як бачимо з даних, показаних у таблиці 1, у хлопчиків вищі показники тривожності ($t=2,02$, $p \leq 0,01$) і нижчі показники автономності суб'єктної регуляції ($t=2,97$, $p \leq 0,01$), ніж у дівчаток. Отримані дані не суперечать один одному, адже чим вищою є автономність поведінки, тим нижчою буде тривожність, а діти з вираженими показниками залежності демонструватимуть і підвищену тривожність.

Отримані результати ми пояснюємо тим, що існують певні гендерні відмінності у взаємодії дітей у ході сюжетно-рольової гри: дівчатка надають перевагу побутовим і професійним сюжетам, на відміну від хлопчиків, які надають перевагу рухливим іграм із менш вираженим сюжетом. В ігровій взаємодії хлопчики частіше конфліктують, менше обговорюють сюжет, ролі, темпоральні параметри гри, тому в хлопчиків компоненти саморегуляції розвиваються менш інтенсивно, ніж у дівчаток.

Висновки. У ході кореляційного аналізу виявлено велику кількість тісних взаємозв'язків між тривожністю й показниками саморегуляції поведінки в старших дошкільників. Ми отримали статистично значущий взаємозв'язок між тривожністю й показником довільності поведінки. Також ми виявили зворотній взаємозв'язок між показником тривожності й самооцінки дошкільників, тривожності й автономності-залежності, тривожності і здатності орієнтуватися в часі, тривожності й пам'яті. Отримані взаємозв'язки свідчать про зниження інтенсивності вияву вказаних показників у разі зростання рівня тривожності. Також у старших дошкільників виявлено зв'язок між довільністю поведінки (за методиками «Так і ні» та «Ввічливість») і показниками суб'єктної регуляції поведінки, самооцінки, здатності до орієнтації в часі, показником довільності пам'яті. Отримані зв'язки демонструють, що розвинена довільність поведінки дошкільників взаємозумовлює високі показники із самооцінки, автономності, орієнтації в часі та довільності пам'яті. Самооцінка старших дошкільників

пов'язана з показником орієнтації в часі, автономності й пам'яті. Параметр автономності виявився взаємопов'язаним із показником орієнтації в часі, так само як і показник пам'яті теж виявився пов'язаним із показником орієнтації в часі.

Результати вивчення рівня розвитку компонентів саморегуляції поведінки старших дошкільників дали змогу зробити такі висновки. За показником тривожності, самооцінки, довільності поведінки (за методикою «Так і ні») та здатності до орієнтації в часі не було виявлено відмінностей на статистично значущому рівні. На статистично значущому рівні виявилися відмінності за показниками довільності поведінки (за методикою «Ввічливість»), автономності суб'єктної регуляції, довільності пам'яті.

Виявлено певні відмінності в показниках саморегуляції старших дошкільників різної статі. Так, у хлопчиків визначено вищі показники тривожності й нижчі показники автономності суб'єктної регуляції, ніж у дівчаток.

Наступним завданням дослідження є виявлення окремих типологічних профілів, у яких був би відображений зміст відмінностей між групами дошкільників із різними показниками тривожності, довільності поведінки, висоти самооцінки, суб'єктної регуляції поведінки, орієнтації в часі та довільності запам'ятовування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе / Н.И. Гуткина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический Проект, 2000. – 184 с.
2. Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе / Р.В. Овчарова. – М. : ТЦ «Сфера», 1996. – 240 с.
3. Проблемы дошкольной игры: психолого-педагогический аспект / под ред. Н.Н. Подъякова, Н.Я. Михайленко. – М., 1987. – 339 с.
4. Рихтерман Т.Д. Формирование представлений о времени у детей дошкольного возраста / Т.Д. Рихтерман. – 2-е изд., дораб. – М. : Просвещение, 1991. – 48 с.
5. Флейвелл Дж.Х. Генетическая психология Жана Пиаже / Дж.Х. Флейвелл. – М., 1967. – 414 с.